

Με τις πρόσφατες ανασκαφές στις Κυκλάδες η κυκλαδική προϊστορία τίθεται σε εντελώς νέες βάσεις, αφού αποκτάται επιτέλους γνώση για τη μορφή και τις δομές σημαντικών οικισμών της Τελικής Νεολιθικής, της πρωτοκυκλαδικής και της μεσοκυκλαδικής εποχής, ενώ αυξάνονται οι πληροφορίες για τα πρωτοκυκλαδικά και μεσοκυκλαδικά νεκροταφεία. Νέα στοιχεία έρχονται στο φως για υστεροκυκλαδικές εγκαταστάσεις και μυκηναϊκές ακροπόλεις. Επαναπροσδιορίζονται, επίσης, τα δεδομένα για τις Κυκλάδες των ιστορικών χρόνων με την έρευνα αρχαίων πόλεων, νεκροταφείων, ιερών και αγροικιών που ήταν ελάχιστα ή καθόλου γνωστά και την απόκτηση νέων γνώσεων για την αρχαϊκή κυρίως τέχνη. Με τις ανασκαφές στη Σάμο δίνεται μια καλύτερη εικόνα για τη σημαντικότερη αρχαία πόλη της Σάμου από τους πρώιμους ιστορικούς χρόνους έως την υστερότερη ανάπτυξή της, ενώ η έρευνα στην Ικαρία αναδεικνύει τις ιστορικές εξελίξεις στο ακριτικό αυτό νησί.

ΚΥΚΛΑΔΕΣ

Η ανασκαφική έρευνα της τελευταίας δεκαετίας έδειξε ότι ο αξιολογότερος οικισμός του **Στρόφιλα Άνδρου**, που χρονολογείται στην Τελική Νεολιθική εποχή, έχει έκταση 20 στρεμμάτων περίπου, προστατεύεται από ισχυρό τείχος και διαθέτει μεγάλα οικοδομήματα, καθώς και οργανωμένο ιερό. Ιδιαίτερο εύρημα αποτελούν οι εκτεταμένες επίκρουστες ή σκαλιστές βραχογραφίες που κοσμούν το τείχος, το δάπεδο του ιερού και μέρη του βράχου κατά μήκος του τείχους (εικ. 1) με παραστάσεις φυσιοκρατικές (ζώα, ψάρια και πάνω από 60 πλοία) και συμβολικές (σπείρες, δακτυλιόσχημα θέματα στο σχήμα των νεολιθικών ειδωλίων). Ο Στρόφιλας, όπως και ο σύγχρονός του μεγάλος οικισμός που επισημάνθηκε στον Άγιο Γεώργιο Φαλατάδου στην Τήνο, καταδεικνύουν ότι ήδη από την 4η χιλιετία π.Χ. αναπτύχθηκαν στις βορειο-ανατολικές Κυκλάδες οργανωμένες κοινωνίες

Εικ. 1. Στρόφιλας Άνδρου. Ο οικισμός της Τελικής Νεολιθικής περιόδου.

Εικ. 2. Σκάρκος Ίου. Γενική άποψη του λόφου του Σκάρκου με τον πρωτοκυκλαδικό οικισμό.

προδρομικές των πρωτοκυκλαδικών κοινωνιών της 3ης χιλιετίας π.Χ.

Οι πρόσφατες ανασκαφές ανέδειξαν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του **Σκάρκου Ίου**, που αποτελεί το μεγαλύτερο έως σήμερα γνωστό οικισμό της ακμής του πρωτοκυκλαδικού κόσμου (πρώιμη Πρωτοχαλκή II περίοδος, μέσα 3ης χιλιετίας π.Χ.) (εικ. 2). Η έκτασή του είναι περίπου 11 στρέμματα και η κατάσταση διατήρησής του εξαιρετική. Ο οικισμός διαθέτει περικεντρικό πολεοδομικό σχέδιο, σύστημα απορροής των ομβρίων υδάτων και εντυπωσιακά δώροφα κτήρια που διατηρούν τα θυραία ανοίγματα, τις κλίμακες, τα ερμάρια, τις κτιστές κασέλες και σε ορισμένες περιπτώσεις τα πλακόστρωτα δάπεδα των ορόφων. Στα κινητά ευρήματα συγκαταλέγονται σφραγίδες και πληθώρα ενσφράγιστων αντικειμένων, τα οποία υποδεικνύουν ότι οι κοινωνικο-

οικονομικές δομές των πρωτοκυκλαδικών κοινωνιών ήταν σύνθετες.

Σύγχρονος του Σκάρκου φαίνεται να είναι ο πρωτοκυκλαδικός οικισμός στα **Πλακάλωνα Σερίφου**, ενώ ο οικισμός στο **Ακρωτηράκι Σίφνου** που παρουσιάζει διάρκεια ζωής από την Τελική Νεολιθική περίοδο έως τη φάση Καστριού παρουσιάζει ενδιαφέρον, κυρίως επειδή τα άφθονα τμήματα λιθαργύρων σε σχήμα φιάλης που βρέθηκαν σε αυτόν πιστοποιούν την παραγωγή αργύρου με τη μέθοδο της κυπέλλωσης.

Οι πρόσφατες ανασκαφές σε πρωτοκυκλαδικά νεκροταφεία και άλλες σχετικές θέσεις δίνουν δυνατότητες επανεξέτασης των ταφικών εθίμων της εποχής υπό το φως της σύγχρονης έρευνας. Στη **Χαλανδριανή Σύρου** ήλθε στο φως νέα συστάδα 32 αδιατάρακτων τάφων του γνωστού νεκροταφείου της πρωτοκυκλα-

Εικ. 3. Χαλανδριανή Σύρου. Συστάδα τάφων του πρωτοκυκλαδικού νεκροταφείου.

Εικ. 4. Πλάκα Άνδρου. Μεγάλη δίχρωμη μαστοπρόχους από τη μεσοκυκλαδική πόλη.

Εικ. 5. Αγριόκαστρο Αντιπάρου. Δίχρωμη μαστοπρόχους από το μεσοκυκλαδικό νεκροταφείο.

Εικ. 6. Φυλακωπή Μήλου. Δυτικό τμήμα του νότιου τείχους της προϊστορικής πόλης.

Εικ. 7. Θέση «Ραός» Θήρας. Λεπτομέρεια τοιχογραφίας με παράσταση ροδάκων και κρίνων από υστεροκυκλαδικό / κρητικό συγκρότημα.

δικής II περιόδου (εικ. 3) και τμήμα κτιστού περιβόλου. Στα κτερίσματα συμπεριλαμβάνονται μαρμάρινα ειδώλια, μια οστέινη σφραγίδα και εντυπωσιακά τηγανόσχημα σκεύη με παραστάσεις πλοίων και αστερών. Στο **Γαλανάδο Νάξου** επισημάνθηκε πρωτοκυκλαδικός οικισμός και νεκροταφείο, το οποίο περιλαμβάνει και τάφους της φάσης Καστριού. Στη θέση «Ποταμιά» στο **Άνω Κουφονήσι** ερευνήθηκε ανασκαφικά ένα πολύ ενδιαφέρον και εκτεταμένο σύνολο αποθέσεων, οι οποίες περιλαμβάνουν υλικό πρωτοκυκλαδικού νεκροταφείου και οικισμού, καθώς και μεταγενέστερες ταφές που εκτείνουν τη χρονολόγηση της θέσης έως τους μυκηναϊκούς χρόνους.

Η **Πλάκα Άνδρου** είναι η πρώτη εκτεταμένη κυκλαδική πόλη του τέλους της πρωτοκυκλαδικής και της πρώιμης μεσοκυκλαδικής που έρχεται στο φως, χωρίς να έχει επικαλυφθεί από μεταγενέστερη κατοίκηση. Η αξιόλογη αυτή πόλη με το σύνθετο πλέγμα σχέσεων

με τις υπόλοιπες Κυκλάδες (εικ. 4) και την Ηπειρωτική Ελλάδα, δίνει την ευκαιρία να προσεγγίσει κανείς τα μυστικά μιας σκοτεινής για τις Κυκλάδες εποχής. Στο **Αγριόκαστρο Αντιπάρου** επισημάνθηκε οικισμός και νεκροταφείο της ύστερης μεσοκυκλαδικής και πρώιμης υστεροκυκλαδικής περιόδου. Το τελευταίο περιλαμβάνει κιβωτιόσχημους και κτιστούς τάφους, καθώς και δύο επιμήκη ταφικά κτίσματα. Ο κυκλαδικός χαρακτήρας (εικ. 5), αλλά και οι επαφές με τη μινωική Κρήτη είναι αισθητά. Σε πρόσφατες έρευνες της Εφορείας στη **Φυλακωπή Μήλου** καθарίστηκε το δυτικό τμήμα του νότιου τείχους (εικ. 6), ενώ ήλθαν στο φως το προτείχισμα και ανατολικότερα τμήματα του ίδιου τείχους, που ήταν είτε καλυμμένα από τα μπάζα των βρετανικών ανασκαφών του 19ου αιώνα είτε εντελώς άγνωστα. Τουλάχιστον ένα από τα τμήματα αυτά χρονολογείται στη μεσοκυκλαδική εποχή.

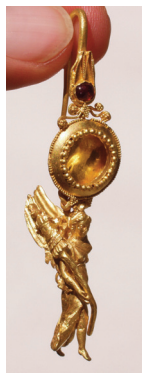
Εικ. 8. Άγιος Ανδρέας Σίφνου. Γενική άποψη της ακρόπολης με το μυκηναϊκό τείχος και την πόλη των ιστορικών χρόνων.

Στη θέση «**Ραός**» **Θήρας**, που βρίσκεται στην ύπαιθρο χώρα της προϊστορικής πόλης του Ακρωτηρίου, αποκαλύφθηκε υστεροκυκλαδικό Ι κτηριακό σύνολο με αύλειο χώρο και μεγαλοπρεπή περιβόλο. Το κτηριακό σύνολο είναι παρόμοιο ως προς την κατασκευή και την οικοσκευή με τα οικοδομήματα της πόλης. Ιδιαίτερο γεγονός αποτελεί η εύρεση σε ορισμένους χώρους τοιχογραφιών υψηλής τέχνης (εικ. 7), που θυμίζουν ως προς τα θέματα και την τεχνοτροπία ορισμένες τοιχογραφίες της Ξεστής 3, του δημόσιου δηλαδή ιερού του Ακρωτηρίου.

Με την πρόσφατη ανασκαφική έρευνα στο δασώδη λόφο του **Αγίου Ανδρέα Σίφνου** ήλθε στο φως το μυκηναϊκό εξωτερικό τείχος, μήκ. 300 μ., έως το ύψος των 3 μ., η τάφρος ανάμεσα στο εξωτερικό και το εσωτερικό τείχος, καθώς και ορθογώνιος πύργος της οχύρωσης (εικ. 8). Όσον αφορά στην πόλη των ιστορικών χρόνων, αποκαλύφθηκε ο πυκνός πολεοδομικός ιστός της αρχαϊκής φάσης, οικοδομήματα παλαιότερων φάσεων, καθώς και το ιερό, από το οποίο προήλθαν αξιόλογα κινητά ευρήματα. Στην **Υψηλή Άνδρου**, που αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους οχυρωμένους οικισμούς της πρώιμης εποχής του Σιδήρου στο Νότιο Αιγαίο, αποκαλύφθηκε πρόσφατα μεγάλο τμήμα του πολεοδομικού ιστού της αρχαϊκής φάσης της ακρόπολης (εικ. 9), καθώς και της οχύρωσης της γεωμετρικής εποχής.

Η εδραιωμένη από παλαιά έρευνα των σπουδαίων αρχαίων πόλεων της **Θήρας**, της **Νάξου**, της **Πάρου**, της **Σίφνου** και των νεκροπόλεων τους συνεχίστηκε με ενδιαφέροντα αποτελέσματα, ενώ άλλες αρχαίες πόλεις και τα νεκροταφεία τους, όπως εκείνες της **Μυκόνου**, της **Τήνου** και της **Σερίφου** άρχισαν να έρχονται στο φως εντελώς πρόσφατα. Στο επίνειο της αρχαίας **Μινώας Αμοργού** ανασκάφηκε τμήμα ρωμαϊκής έπαυλης και εκτεταμένο εργαστήριο υστερορωμαϊκών χρόνων.

Εικ. 10. Δήλος. Χρυσό ενώπιο που βρέθηκε σε εργαστήριο χρυσοκόου, αρχές 1ου αι. π.Χ.

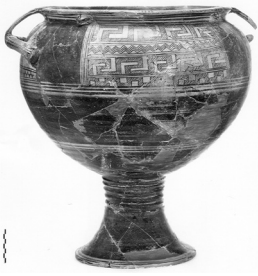
Εικ. 9. Υψηλή Άνδρου. Το ιερό και συνοικία της αρχαϊκής φάσης της ακρόπολης.

Επιπλέον, ανασκάφηκε εκτεταμένο νεκροταφείο αρχαϊκών και κλασικών χρόνων στην ευρύτερη περιοχή της **Κορρησίας Κέας** και συνεχίστηκε η ανασκαφή του νεκροταφείου της αρχαίας **Οίας**, του βόρειου επινεϊού της αρχαίας Θήρας και εκείνου της αρχαίας πόλης της **Κύθνου**. Κατά την ανασκαφή τάφου στο νεκροταφείο της **αρχαίας Θήρας**, στη νοτιοδυτική Σελλάδα αποκαλύφθηκε μαρμάρινη δαιδαλική κόρη υπερφυσικού μεγέθους, ύψ. 2,30 μ. (εικ. 11). Το μοναδικό αυτό άγαλμα, που είναι ήδη γνωστό ως η κόρη της Θήρας και χρονολογείται κατά τον ανασκαφέα στο β' μισό του 7ου αι. π.Χ., ανοίγει ένα νέο κεφάλαιο στην ιστορία της αρχαϊκής πλαστικής.

Στη **Δήλο** ανοίχθηκε η λεωφόρος των Λεόντων μέχρι το αρχαϊκό λιμάνι του Σκαρδανά και ανασκάφηκε μια αγορά της αρχαίας πόλης και πολλά καταστήματα και εργαστήρια. Στο εργαστήριο ενός χρυσοκόου βρέθηκαν χρυσά κοσμήματα των αρχών του 1ου αι. π.Χ. (εικ. 10). Στη **Μήλο**, στη θέση «Κλήμα», όπου τοποθετείται το λιμάνι της αρχαίας πόλης, ήλθαν στο φως δύο μεγάλα οικοδομικά συγκροτήματα με επάλληλες οικοδομικές

Εικ. 11. Αρχαία Θήρα. Η μαρμάρινη δαιδαλική κόρη, όπως βρέθηκε στο νεκροταφείο της πόλης στη Σελλάδα.

Εικ. 12. Αρχαία πόλη Σάμου. Κρατήρας από τη γεωμετρική νεκρόπολη.

φάσεις, η τελευταία από τις οποίες χρονολογείται στους υστερορωμαϊκούς-πρωτοβυζαντινούς χρόνους.

Άγνωστα σημαντικά ιερά, των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων κυρίως, ήλθαν στο φως. Στη θέση «Μάντρα» της νησίδας **Δεσποτικό** αποκαλύφθηκε σπουδαίο Ιερό του Δηλίου Απόλλωνος, που η κύρια φάση ανάπτυξής του ανάγεται στους αρχαϊκούς χρόνους. Στο ιερό βρέθηκαν αρκετά εντυπωσιακά γλυπτά. Στα πλούσια αφιερώματα συμπεριλαμβάνονται ρυτά σε μορφή ζώων, σφραγιδόλιθοι από ημιπολύτιμους λίθους, ελεφαντοστέινες και χάλκινες πόρπες, σιδερένια εγχειρίδια, κοσμήματα από χρυσό και το άνω τμήμα σπάνιου πύλινου δαιδαλικού ειδωλίου γυναικείας μορφής. Στη **Μύκονο**, στην περιοχή Φοινικίες, αποκαλύφθηκε το ιερό του Απόλλωνος Εκατομβίου, όπως τεκμηριώνεται από πολλές αναθηματικές επιγραφές σε ερυθρόμορφα και μελαμβαφή αγ-

Εικ. 13. Αρχαία πόλη Σάμου. Επίστεψη βωμού ναού, πιθανότατα της Αφροδίτης, στην περιοχή της αγοράς.

Εικ. 14. Αρχαία πόλη Σάμου. Τμήμα του επιστυλίου στυλοβάτη στοάς της αγοράς με την επιγραφή ΑΝΤΙΠΑΤΡΟΣ.

Εικ. 15. Αρχαία πόλη Σάμου. Δυτικό υπαίθριο ιερό της μητέρας θεάς Κυβέλης.

γεία. Στην υπαίθρο χώρα της **Θήρας**, βόρεια της αρχαίας Οίας, ανασκάφηκε Ιερό του Αχιλλέως. Πρόκειται για μικρό αρχαϊκό κτίσμα σχήματος Π. Επιγραφή, χαραγμένη στο εξωτερικό του χείλους ιωνικής κύλικας, μαρτυρεί το όνομα του λατρευόμενου ήρωα.

Τέλος, μεγάλες αγροικίες των ιστορικών χρόνων ήλθαν στο φως, στις περιοχές του πύργου της Αγίας Μαρίνας, των Ποισσών και της Καστριανής στην **Κέα** και στην ευρύτερη περιοχή της Υψηλής στην **Άνδρο**.

ΣΑΜΟΣ

Η γεωμετρική νεκρόπολη της Σάμου ήλθε στο φως σε παραθαλάσσια περιοχή «εντός των τειχών» της αρχαϊκής πόλης. Σε παχιά στρώση άμμου αποκαλύφθηκε σειρά κυκλικών οικογενειακών τύμβων σε αλυσιδωτή διάταξη, στο εσωτερικό των οποίων υπήρχαν κατά κύριο λόγο εγχυτρισμοί αλλά και συμβατικές ταφές. Χαρακτηριστική είναι η εύρεση ορθογώνιων χώρων, οι οποίοι πρέπει να ήταν αποθέτες τέφρας με κατάλοιπα από έμπυρες θυσίες, όπως στη Μινώα Αμοργού, αποικία των Σαμίων. Κατασκευές ορθογώνιου σχήματος επάνω από τις πυρές αποτελούσαν προφανώς σήμα ή μνήμα. Η κεραμική αποδεικνύει την ύπαρξη ενδιαφέροντος τοπικού εργαστηρίου των γεωμετρικών χρόνων στη Σάμο (εικ. 12). Στην περιοχή της αγοράς της αρχαίας πόλης της Σάμου αποκαλύφθηκε η θεμελίωση από μαργαϊκό ασβεστόλιθο ενός ναού, τουλάχιστον του 4ου αι. π.Χ., πιθανότατα της Αφροδίτης, εμβαδού περίπου 160 μ., καθώς και τμήματα από την περίτεχνη επίστεψη του βωμού του (εικ. 13). Επίσης στην αγορά ανασκάφηκε τμήμα στυλοβάτη στοάς, η οποία αποτελεί και το πρώτο μέχρι στιγμής μνημείο της Σάμου που μπορεί να αποδοθεί σε ιστορικό πρόσωπο, αφού βρέθηκε τμήμα του επιστυλίου της με την επιγραφή ΑΝΤΙΠΑΤΡΟΣ (εικ. 14). Στην Αστυπάλαια, όπου βρίσκεται η ακρόπολη της αρχαίας Σάμου, συνεχίστηκε η ανασκαφή του δημόσιου κατά την ανασκαφέα οικοδομήματος των αυτοκρατορικών χρόνων, μήκ. 65 μ., με το μοναδικό ψηφιδωτό δάπεδο των γρυπολεόντων, το οποίο είχε έλθει στο φως παλαιότερα. Αποκαλύφθηκαν οι δύο ανώτεροι όροφοί του και τοιχογραφίες του 1ου πομπιανού στυλ. Στα βόρεια του κτηρίου βρέθηκε η συνέχεια του αγωγού του Ευπαλινείου υδραγωγείου και η σύνδεσή του με μνημειώδη αρχαϊκή κρήνη στα δυτικά.

Έρευνες διεξήχθησαν και στα υπαίθρια ιερά της μητέρας θεάς Κυβέλης, τα οποία εκτείνονται κατά μήκος της νότιας κλιτύς του λόφου της Αμπέλου (κάτω από τη μονή της Σπηλιανής και σε θέσεις δυτικότερα). Συστηματικότερη έρευνα έγινε στο αρχαιότερο δυτικό ιερό στην περιοχή της Γλυφάδας, όπου, εκτός από τις συστάδες των ναόσχημων κογχών (εικ. 15), ανακαλύφθηκε θρόνος της θεάς λαξευμένος στο βράχο και μεγάλη πλατεία, στην οποία κατέληγε μνημειώδης διπλή κλίμακα.

ΙΚΑΡΙΑ

Στο βραχώδες ακρωτήριο Δράκανο της Ικαρίας υπάρχει οχυρωματική εγκατάσταση, στην οποία δεσπόζει κυκλικός πύργος, που πιθανόν χρονολογείται στον 5ο αι. π.Χ., σωζ. ύψ. 12,95 μ. (εικ. 16). Οι ανασκαφικές εργασίες εντός του χώρου της ακρόπολης έφεραν στο φως ιερό των Ειλειθυϊών σύμφωνα με επιγραφή, σειρά άλλων μονόχωρων και δίχωρων κτηρίων λατρευτικού χαρακτήρα με έξοχα αναθή-

Εικ. 16. Δράκανο Ικαρίας. Γενική άποψη της οχυρωμένης ακρόπολης με τον κυκλικό πύργο.

ματα που χρονολογούνται από τον 4ο έως τον 1ο αι. π.Χ., καθώς και βωμό ή εσχάρα.

Προϊσταμένη

Μαρίζα Μαρθάρη

Ανασκαφές

ΠΚ οικισμός Σκάρκου Ίου, ΠΚ νεκροταφείο Χαλανδριανής Σύρου, ΥΚ κτηριακό σύνολο θέση «Ραός» Θήρας, Φυλακωπή Μήλου

Νεολιθικός οικισμός Φαλατάδου Τήνου
Γεωμετρική νεκρόπολη Σάμου, αρχαία πόλη Σάμου, αρχαία οχυρωματική εγκατάσταση Δρακάνου Ικαρίας και ιερό Ειλειθυϊών

Αρχαία πόλη Σάμου, οικοδόμημα αυτοκρατορικών χρόνων και υπαίθρια ιερά Κυβέλης αρχαίας Σάμου, νεκροταφείο αρχαίας πόλης Κύθνου

Αρχαία πόλη Πάρου
Αρχαία Θήρα, νεκροταφείο αρχαίας Οίας στη Θήρα, λιμάνι αρχαίας πόλης Μήλου στη θέση «Κλήμα»

Ιερό Δηλίου Απόλλωνος στη Μάντρα Δεσποτικού, αρχαία πόλη Πάρου και νεκροπόλεις

Επίγειο αρχαίας Μινώας Αμοργού
Αρχαία πόλη Νάξου, ΠΚ νεκροταφείο Γαλανάδου Νάξου
Αγροικίες ιστορικών χρόνων στην υπαίθρο χώρα της Κέας

Αρχαία πόλη και νεκροταφείο Σερίφου, ΠΚ οικισμός Πλακαλώνων Σερίφου, λιμάνι αρχαίας πόλης Μήλου στη θέση «Κλήμα»

ΠΚ οικισμός και νεκροταφείο Ποταμιάς Άνω Κουφονησίου

Αρχαία πόλη Σίφνου, ΠΚ οικισμός στο Ακρωτηράκι Σίφνου, αρχαία πόλη Πάρου, ΜΚ οικισμός και νεκροταφείο Αγριόκαστρου Αντιπάρου

Αρχαία Θήρα και νεκροταφείο Σελλάδας, Ιερό Αχιλλέως της Θήρας

Νεολιθικός οικισμός Στρόφιλα Άνδρου, ΜΚ πόλη Πλάκας Άνδρου, γεωμετρική πόλη Υψηλής Άνδρου, μυκηναϊκή ακρόπολη και πόλη ιστορικών χρόνων Αγίου Ανδρέα Σίφνου

Αρχαία πόλη και νεκροπόλεις Νάξου, αρχαία πόλη και νεκροπόλεις Τήνου, ΠΚ οικισμός και νεκροταφείο Ποταμιάς Άνω Κουφονησίου

Δήλος, αρχαία πόλη Μυκόνου, Ιερό Εκατομβίου Απόλλωνος στις Φοινικίες Μυκόνου, αρχαία πόλη Τήνου

Υπεύθυνοι αρχαιολόγοι

Μ. Μαρθάρη

Ν. Αγγελοπούλου
Μ. Βιγλάκη

Β. Γιαννούλη

Σ. Δετοράτου
Μ. Ευσταθίου

Γ. Κουράγιος

Μ. Κουτσουμπό
Ε. Λεγάκη
Μ. Μαυροειδόπουλος

Π. Πάντου

Δ. Παπαγελοπούλου

Ζ. Παπαδοπούλου

†Χ. Σιγάλας

Χ. Τελεβάντου

Ο. Φιλανιώτου

Π. Χατζηδάκης